



Ірина СОЛОВЦОВА, учитель світової літератури

УЧИТЕЛЬ ЛІТЕРАТУРИ — ПОСЕРЕДНИК МІЖ МИТЦЕМ МИНУЛОГО ТА ТВОРЦЕМ МАЙБУТНЬОГО

Уже п'ятий рік я викладаю новий предмет — зарубіжну літературу... Ці роки у моєму житті були найважчими та водночас найщасливішими. Уявіть ситуацію, коли тобі, фахівцеві з російської літератури з певним досвідом, раптом повідомляють, що ти повинен викладати зарубіжну літературу. А нести знання ти повинен не учням п'ятого чи шостого класу, а ліцеїстам (9—10 клас), яких набрано на конкурсній основі. Це відчуття майже шокowego стану може зрозуміти тільки той, хто пройшов через щось подібне.

Все відбувалося наче у сні: засіла за підручники з зарубіжної літератури для філологічних факультетів вищих навчальних закладів; уперше ознайомлювала-ся або поглиблювала знання текстів, уведених у програму обов'язкових творів; вивчала життєвий і творчий шлях їх авторів за сторінками досліджень провідних літературознавців-зарубіжників; з метою усвідомлення творчого всесвіту видатних діячів літератури знайомила-ся з низкою їх творів, не передбачених шкільною програмою. До того ж потрібно було виробити власні методичні підходи до навчання учнів свого предмета, якісно нового. Треба було відчувати себе не страдницею, а людиною, що стоїть біля джерел справді нової, важливої справи. З тобою — підтримка адміністрації (завжди йдуть назустріч педагогу-експериментатору): навколо творча атмосфера у педагогічному колективі, що надихає на працю, на-

дає сил та натхнення. А ще на тебе завжди дивлять-ся очі твоїх учнів, що вірять у тебе.

Пошук моделі стосунків з учнями, що сприяла б одержанню ними якісних знань та розвивала б їх мислення відповідним чином, розпочала із ознайомлення із статтями психологів.

Власні спостереження причин негативного ставлення дітей до пізнавальної діяльності згодом знайшли підтвердження у публікаціях фахівців: багатьом учням притаманне незадоволення потреби у любові та повазі; досить низька внутрішня мотивація діяльності вчителя також гальмує процес творчого ставлення до навчання (він не одержує задоволення від пізнання сам, чого я повинен прагнути знань), адже власний приклад має великий вплив на учнів; недосконала система оцінювання знань та постійна відсутність досягнень знижує рівень умотивованого прагнення оволодіти знаннями, займатися пізнавальною діяльністю. Я навмисно опустила об'єктивні чинники зниженого мотивованого ставлення дітей та підлітків до навчальної діяльності, бо щось змінити у самому житті не маємо можливості.

Ось чому в першу чергу почала шукати шляхів створення психологічно сприятливої атмосфери в класі. Знайомила-ся з прийомами театральної педагогіки, щоб навчитися передавати учням власне відчуття насолоди та задоволення від пізнавальної діяльності, знайомити їх з етапами становлення більш глибокого, свідомого сприйняття художнього тексту са-

мим вчителем (ми всі вчилися, помилялися, але тільки таким шляхом і прийшли до знання та і по цю хвилину намагаємося поглибити їх, бо меж удосконаленню немає, бо у цьому бачимо сенс власного життя). До того ж потрібно було кардинально змінити стратегію впливу вчителя на учня, перейти з монологічної на паритетно діалогічну, а згодом і на полілогічну. Вимагала змін і система оцінювання: оцінювати потрібно було учня не у порівнянні з іншими, а відповідно до здібностей окремої особистості та її попередніх досягнень.

За основу побудови стосунків з учнями взяла рефлексивно-гуманістичну модель. Вона мені імпонувала насамперед тим, що стосунки вчителя та учнів будувалися на принципі паритетності (ось тут виникає і відчуття поваги, і монологічна стратегія дії педагога вже сприймається як непридатна, і виховання творчої, здатної самостійно, критично, неординарно мислити особистості відбувається, адже всі стають співучасниками пізнання, процесу пошуку відповідей на екзистенційні питання). Дехто вважає, що досить збільшити кількість продуктивних форм роботи учнів на уроці і це кардинально змінить процес формування особистості. Але за допомогою продуктивних форм роботи на уроці іноді можна просто досягти більш усвідомленого засвоєння знань. А ми повинні навчити учнів використовувати свої знання у майбутньому, озброїти їх методологією мисленнєвої діяльності.

Одразу перебудувати стосунки учня з учителем неможливо. Ось чому завжди намагаюся працювати у групах з чотирирічним терміном навчання. Причому адаптаційний період вважаю обов'язковим, учні повинні звикнути до вимог вчителя, до системи оцінювання, до власного ставлення, до навчання.

Адаптаційний період триває приблизно два місяці. У цей час учні повинні позбутися звички працювати заради оцінки, тому жодна оцінка не з'являється у класному журналі. Учні повинні перестати боятися активно працювати на уроці, іноді навіть дозволяти собі роботи помилковий припущення або висновки. У цей період вони звикають до іншого оцінювання: вчитель повинен досить емоційно реагувати на відповідь кожного (донести свої почуття дитині також допомагає використання засобів театральної педагогіки). Ліцеїсти вже більше, ніж оцінки у журналі, чекають реакції вчителя, а він повинен щиро висловлювати своє захоплення відповіддю, здивування неординарною думкою, дякувати за сміливе, цікаве припущення, іноді необхідно висловити незадоволення чиєюсь пасивністю або зневажливим ставленням до твоїх вимог, підбадьорити того, хто дав помилкову відповідь, але вже вперше «повідомив», що згоден співпрацювати. У такому творчому спілкуванні діти позитивно сприймають повідомлення про тематично-залікову систему оцінювання в балах. Розроблено систему усного та тисьмового заліку, де кожен з п'яти традиційних балів можна одержати з урахуванням індивідуальних особливостей учня. Так, з тридцяти п'яти можливих балів, коли на заліку ти одержиш «30,5», тобі (за тежко від індивідуальних особливостей) вчитель ще може поставити у журнал «відмінно», але у рейтинговому списку побачиш, яке місце ти займаєш у порівнянні з успіхами інших однокласників (або, навіть, курсу).

Найважливішим прийомом перебудови свідомості учнів вважаю прийом Я-повідомлення. Він дає мені можливість пояснити, чого саме та чому я вимагаю від учнів. Особливо активно використовую цей при-

йом під час адаптаційного періоду. Його зміст весь час змінюється залежно від завдань, що їх ставить перед собою вчитель, від контингенту учнів. Однак, загальний його зміст полягає у повідомленні кожному твердого переконання вчителя у тому, що кожен з його учнів — надзвичайно цікава і неповторна особистість, що тільки він, окремий учень, здатен побачити і відчувати у кожному художньому творі те, чого так само не може ані побачити, ані відчувати жоден з людей. Тільки тому так цікавимося ми його думками, спостереженнями, гіпотезами, висновками. До того ж, намагаючись сформулювати власну думку, він вчиться найбільш вичерпно, лаконічно повідомляти свої спостереження іншим.

Адаптація, як відомо, процес тривалий. Кожен учитель має доводити, що все це не гра, а дійсно його позиція. Що він не вважає себе знавцем усього, але до нього можна звернутися з будь-яким питанням, або він сам запросить вас до пошуку відповіді, і можна буде обмінятися певними гіпотезами, адже всі йдуть в одному напрямі на шляху пізнання. Вчитель, що став на нього раніше за учнів, може допомогти прискорити подолання якихось труднощів, які свого часу сам зумів подолати, але він не остання інстанція на шляху пізнання істини.

Обираючи провідний підхід у викладанні нового навчального курсу, я звернула увагу на публікації у нашому методичному часописі «Всесвітня література», зокрема на статтю В.А. Доманського, який пропонував послідовно та переконливо обрати за методологічну основу викладання саме культурологічний підхід, оскільки саме він передбачає встановлення зв'язків між різними історичними епохами, історичними типами культур та особливостями еволюції сприйняття світу людиною і еволюції відображення цього світу за допомогою художніх образів (еволюція естетичної свідомості, художнього мислення).

Необхідність введення такого літературного курсу, який було б присвячено вивченню всесвітнього літературного процесу, доводили методисти В.Водовозов, В.Острогорський у минулому столітті. Так, В.Острогорський у своїй праці «Бесіди про викладання словесності» підкреслював, що вивчення історії російської літератури у старших класах потрібно провадити після ознайомлення з загальною еволюцією світового літературного процесу, з усвідомлення значення літератури кожного народу світу. А український методист К.Сторчак у 1966 році вважав, що про українську драму, наприклад, є сенс вести розмову тільки у фарватері розвитку драми європейської, яка успадкувала художню традицію від великих греків.

Отже сьогодні мрія словесників здійснилася: рідна література вивчається у фарватері розвитку загальнолюдської культури, еволюції світового літературного процесу. Але у методиці до цього часу не з'ясоване питання, яким же чином потрібно підходити до вивчення літературного процесу, щоб учень одержував не «мозаїку» знань про творчість окремих митців та ознайомлення, невідомо з якою метою, з низкою перлин світової літератури, а підходив усвідомлено до процесу вивчення закономірностей розвитку літературного процесу за допомогою використання такого філософського підходу як діалектико-еволюційний. У зв'язку з тим, що учні починають ознайомлення з систематичним історико-літературним курсом ще у 9 класі, коли в них не виникло потреби «усвідомити власне життя не як серію випадкових подій, а як цілісний процес, що має певний напрям, спадкоємність та зміст», то весь рік, привертаючи

увагу до основних етапів розвитку свідомості людини у певні історичні епохи, намагаючись загострити їх увагу на причинах еволюції художнього мислення, естетичної свідомості митця. Але тільки на перших уроках у 10 класі (2 години) роблю спробу з допомогою самих учнів узагальнити їхні знання з розвитку літературного процесу до другої половини XIX століття. Саме у цьому році за програмою з рідної літератури вони мають засвоїти поняття традиції і новаторство в творчості письменника, навчитися з'ясовувати, в чому полягає новаторство того чи іншого майстра слова. Вивчення методичної літератури переконало, що це питання ще не достатньо розкрито, тому власне наукове дослідження я присвятила саме розробці методики формування поняття традиції і новаторства в учнів під час вивчення драматичних творів у 10 класі (науковий керівник Л.А. Сімакова).

Формування абстрактного поняття завжди відбувається нелегко, але у власній практиці я вже звикла за допомогою опорних схем спрощувати процес розуміння учнями деяких складних явищ (особливо для тих учнів, у яких не досить розвинуто логічне або абстрактне мислення). До того ж, крім усвідомлення цього теоретичного поняття, я вважаю за потрібне озброїти учнів методологією встановлення новаторства митця художнього слова: з цією метою він повинен оволодіти основами компаративного аналізу декількох текстів, виділенням в них компаративних елементів для порівняння. Учень має усвідомити, що існують об'єктивні чинники для виникнення нового реального життя та культурна спадщина людства. Але побачити нові тенденції у житті, відчуття появи нового героя, нових проблем може тільки обдарована особистість. Та побачити — це не є проявом новаторства, бо потрібно побачене втілити в адекватні художні форми. Художні форми більш усталені, ніж зміст твору мистецтва. Тільки обдарована індивідуальність може, скориставшись творчим доробком попередників, знайти варту наслідування (активне знаходження та знання традиції; цілком індивідуальне, творче рішення митця), творчо скористатися знахідкою попередника так, щоб виникло якісно нове, справжнє художнє відкриття. Механізм пошуку нового починаю ілюструвати ще під час вивчення біографії письменника: пояснюю об'єктивні й суб'єктивні чинники цього процесу в кожному окремому випадку. Разом з дітьми здійснюємо ретроспективний розгляд розвитку того чи іншого жанру в літературі, зупиняючись на розгляді таких компаративних елементів, що є критеріями для визначення впровадження того чи іншого інноваційного елемента. Поглиблюємо ці спостереження під час вивчення твору, щоб учні усвідомили всю важливість саме такого художнього зображення дійсності. На заключному етапі вивчення теми узагальнюємо та систематизуємо знання з закономірностей розвитку літературного процесу взагалі, якогось окремого роду чи жанру зокрема.

До кожного уроку готуюся, неначе до прем'єри: він повинен запам'ятатися, зворушити серце учня, підштовхнути його до роздумів про сенс життя, примусити проникнутися почуттям захвату перед величиною розуму й таланту письменника. З цією метою намагаюся зробити так, щоб кожен мій урок був не схожий на попередній.

З метою підвищення емоційності сприйняття художнього твору використовую класичну музику (іноді це увертюра до уроку, фон для мелодекламації, іноді це фрагмент з твору, написаного за мотивами літературних джерел). За роки роботи створила

власну фонотеку та відеотеку. Звертаюся до використання методу дієвого аналізу на уроці за методом К.Станіславського (пропозиція спробувати відчутти себе на місці героя допомагає учням краще зрозуміти логіку психологофізичної поведінки героя). Діти іноді інсценізують деякі уривки з творів або вчаться складати самостійно літературно-музичні композиції.

Використання опорно-логічних схем допомагає учням з художньо-образним мисленням глибше зрозуміти твір, встановити логічно-послідовні зв'язки, класифікувати та систематизувати власні емоції, забезпечити усвідомлення ідейно-художнього значення твору.

Письмові завдання, що змушують учнів замислитися над питаннями екзистенційного характеру при опорі на знання літературного тексту, поглиблюють розуміння творів (твір-роздум на тему «Як запобігти перевтіленню» (за твором Ф.Кафки); «Виграв чи програв Жульєн Сорель?» (за романом Ф.Стендала) тощо), сприяють розвитку їх творчого мислення.

Допомагають проаналізувати художній твір проблемні запитання. Таким є, скажімо, запитання у 10 класі: яку з назв до твору Г.Ібсена «Ляльковий будинок» вони вважають найбільш вдалою: «Нора», «Вогнище ляльок», «Ляльковий будинок»? Щоб дати відповідь, треба проаналізувати ідейний зміст твору, відчуття новаторства драматурга в створенні системи образів і колізій.

У практику роботи широко впроваджую індивідуальні повідомлення учнів, усні заліки. Під час індивідуального спілкування багато можна зробити для розвитку кожного учня, його мислення, мови, ораторських здібностей, ліквідації прогалин та поглиблення навичок читача.

Так, при підготовці до уроку за твором Ф.Кафки я запропонувала п'ятьом учням підготувати розповідь про його життєвий шлях, але тільки після ознайомлення з чернетками їх повідомлень, після з'ясування, які твори письменника читали, з якими мемуарними джерелами познайомились, розподілила, хто розповість про історичне, хто про становлення його особистості та складні стосунки з батьком, хто про його професійну діяльність та творчість, а кому буде доручено розповісти про складності його стосунків з жінками. Підготовка до уроку іноді відбувається в два-три етапи? Все робиться для того, щоб повідомлення учнів органічно вписалися в канву уроку, вже створену в уяві учителя.

По-перше, індивідуальні завдання завжди пропоную підготувати тим, хто здатен це зробити на відповідному рівні (до уроку з творчості Ф.Кафки готують ті, що довели здатність сприймати поезію Е.Гофмана, Ф.Достоевського та захоплюватися нею). По-друге, вже передбачаю заздалегідь, що доповіді цих учнів будуть образні, зворушливі, в окремих випадках роблю ставку на здатність сухо, лаконічно викласти матеріал (наприклад, повідомлення про ставлення письменника до власної служби). У разі незадоволення тим, як учень виконав завдання, вказую на недоліки, пропоную ввести чи викреслити якийсь матеріал, змінити логіку його побудови, іноді більш глибоко розробити якусь його частину. Під час добору мемуарного матеріалу пропоную скористатися методом творчого переказу, з використанням цитат. Іноді пропоную дітям обмінятися знахідками у разі потреби. У випадку, коли матеріал, що планував вчитель прочитувати на уроці, дібрано учнем, доцільно дати йому можливість його навести, або взяти в учня

дозвіл» скористатися «його знахідкою», про що і овідомити на уроці іншим.

Практикою підготовку учням індивідуальних повідомлень з теорії літератури. Наприклад, під час вивчення теми «Франческо Петрарка» — автор «Канцоньєри» одна з найкращих учениць готувала повідомлення про сонет. Користуючись довідниками, енциклопедичним словниками, дівчина написала реферативну доповідь. Після перевірки доопрацювала. На третьому етапі підготовки учениця за допомогою вчительки оволодівала методом подання: визначила темп, паузи, логічні наголоси, зуміла показати відмінності різних форм сонета у світовій літературі. Часу на таку роботу витрачається багато, але результат перевершує всі сподівання. Насамперед, талановита дівчина оволоділа навичками написання доповіді, збагнула, наскільки важливо побудувати лаконічно, логічно матеріал за декількома джерелами. По-друге, її днокласники, вражені почутим, починають вірити у власні сили, намагаються працювати, як вона, краще неї. За 10 хвилин індивідуального повідомлення вчитель не промовив жодного слова, а в учнів залишився конспект. Успішний залік здебільшого практикується в перший рік роботи. Він забирає багато часу вчителя, але справа варта заходу. Залік відбувається у формі бесіди у призначений вчителем, але узгоджений з учнями, час. До речі, декому не доводиться брати участь у таких зустрічах, оскільки встигає все на уроці, володіє культурою мисленнєво-мовленнєвої діяльності.

У зв'язку з тим, що кінцева мета вивчення — підготовка талановитого читача, здатного самостійно сприймати відповідно до своєї позиції художнього твору, практикую у 11 класі після завершення вивчення творчості майстра малювати форми написати аналіз самостійно прочитаного твору свого автора: «Моя улюблена новела «Пасана», «Твір з клубу Буніна «Темні ві», що справив на мене найбільше враження», «Мої улюблені новели О'Генрі» тощо. До речі, іноді навіть робочий семінар проводимо з творчості майстрів малого жанру, зокрема на уроці, присвяченому вивченню творчості Проспера Меріме учні розглянули дев'ять новел. Це був урок спільного читання, а не перевірки знань.

Такою системою роботи досягаю того, що учні читають тільки для себе, а не для мене чи інших. Даючи список літератури на літо, наголошую, що більшість творів дуже цікава. Згодом вони самі просять за порадами, пропонують під час перерв після уроків вислухати їх думки про самостійно прочитаний твір. Просять поради для самостійного читання навіть мемуарну літературу. Сьогодні серед моїх учнів-випускників — вже є такі прихильники творчості якогось письменника. З них прочитав вже по п'ять-шість романів Ре-

марка, когось зацікавила творчість К.Чапека, були знавці сучасної фантастики та роману-антиутопії (читають твори поза програмою, і я звертаюся до них по допомогу під час проведення уроків-оглядів), не кажу вже про прихильників таланту М.Булгакова, любителів творчості Дж.Лондона, Е.Хемінгуей, А.Сент-Екзюпері та ін.

У цьому я і бачу кінцеву мету власної роботи: розвинути естетичний смак, виховати читацькі вміння, озброїти методологією аналізу текстів різноманітної поетики, випустити у життя естетично розвинуту та естетично активну особистість.

А як це відбувається можна зрозуміти тільки після відвідування ряду уроків. Наприклад, проводячи уроки-ознайомлення з концепцією світу та людини Франца Кафки намагаюся здивувати учнів незвичною побудовою уроку (творчість цього письменника також незвичайна). Всі знають, що до уроку готується група учнів з індивідуальними повідомленнями, і раптом... урок починається з читання вчителем під супровід уривку з «Реквієму» В.Моцарта притчі «Пасажири залізниці». Вчитель звертається до всіх із запитанням, чи можна з цього маленького твору зрозуміти світовідчуття автора. Учні змушені відповідати. Згодом, на пропозицію вчителя, вони пояснюють за допомогою символів тексту, чому саме зробили такі висновки. Під час лекції (повіді п'ятьох учнів) на дошці з'являється опорно-логічна схема «Пекельні кола світосприйняття Франца Кафки», що не тільки допоможе засвоїти новий матеріал,

а унаочнює методологію проникнення у макросвіт кожного митця. Ще під час вивчення біографії встигаємо вказати на особливості стилю письменника (витоки їх, власні визначення автора у мемуарах). Тому на наступному уроці, де аналізується новела «Перевтілення», робота проходить усвідомлено. За допомогою схем та опорних конспектів матеріал добре засвоюється. Вплив на емоції здійснюють завдяки виразному читанню тексту, епізод гри сестри на скрипці у III частині читаю сама під супровід уривків (найліричніших) з 24 капітла Н.Паганіні. Для того, щоб учні на хвилину уявили собі головного героя новели, його стан, про який нічого не говорить письменник, малюю на дошці схему: кімната, де в кожній стіні є двері або вікно, але всі вони наглухо зачинені, замкнені, і у цьому обмеженому просторі живе людина, яка прагне забитися в якийсь кут, тому що ця маленька кімната їй здається дуже просторою та великою. Я мушу вже сьогодні дати учням раду, яким же чином можна спробувати уникнути трагічної долі головного героя твору, але зробити це зможу тільки у тому разі, якщо досягну найвищої майстерності — стану посередником у спілкуванні моїх учнів з Великим Митцем. Посередником між Митцями — Митцем минулого та Митцем майбутнього — намагаюся залишатися завжди.

